

İslam İktisadının Meseleleri: Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi *

Tanıtım: Cem Eyerci**

Type: Book Review

İktisadi düşünceye herhangi bir katkının yapılmadığı Ortaçağ Avrupa'sının tersine, 15. yüzyıla kadar önemli çalışmalar yapan (Ghazanfar & Islahi, 2003) Müslüman fakih, tarihçi ve düşünürlerin iktisat alanındaki çabaları, birçok başka alanda olduğu gibi sonraki birkaç yüzyılda kesintiye uğradı. İslami bir yaklaşımla elen alınan iktisadi düşüncenin *İslam iktisadı* olarak yeniden ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşı sonrasında Müslümanların yaşadığı ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından iktisat sistemlerini kurmaları sırasında gerçekleşti (Chapra, 2000). Son dönemde, özellikle finans ve sigorta alanlarında, görünür hale gelen İslam iktisadına ilişkin literatüre katkı sağlayan en önemli isimlerden birisi olan Muhammad Akram Khan'ın, aralarında Türkçeye de çevrilmiş (Khan, 2017) bir İslam iktisadına giriş (Khan, 1994), bir bibliyografya (Khan, 1998) ve bir sözlüğün de (Khan, 2003) olduğu, çok sayıda kitap ve makalesi yayımlandı.

Yazar, orijinalinden (Khan, 2013) Sercan Karadoğan tarafından Türkçeye çevrilen bu kitabı, "İslam iktisadıyla ilgi ana akım düşünceden bir kopuş ve kendi kendini bir reddiye çabasıdır" (s.4) şeklinde tanımlıyor. Khan, kırk yılı aşan süre boyunca düşündüğü, yazdığı ve savunduğu İslam iktisadının ana akım iktisattan ayrı bir bilim dalı olduğu yaklaşımından zaman içinde uzaklaştığını, çalışmalarını sonunda vardığı ve bu kitapta ele aldığı sonuçların kendisinin savunageldiği fikirlerin aksini gösterdiğini vurguluyor (s.4). Yazar, bu çalışmadaki amacının İslam iktisadının mevcut durumuna ilişkin makul bir eleştiri yapmak ve ilgilileri bu konuda daha fazla tartışmaya teşvik etmek olduğunu belirtiyor (s.XVII).

Yazar, kitapta detaylı şekilde ele aldığı konulardan vardığı ve kendisinin de yıllarca savunduğu yaygın fikirler ile uyuşmayan sonuçları girişte özetliyor:

- Müslümanların diğer insanlardan farklı olduğu varsayımı yanlış, onlar da diğer insanlara benzerler (s.3).
- İslam iktisadını farklı kılan şeylerden olan diğerkamlık, iş birliği, fedakarlık, adalet, birlik, beraberlik ve kardeşlik gibi değerlerin ana akım ekonomide onaylanmadığı yaklaşımı muğlaktır. Bu yaklaşım Müslüman ekonomistleri gerçekte var olmayan ideal bir toplum çıkmazına sürükledi. Bu durumda ortaya konulan esasların ampirik verilerle testi mümkün olamadı ve hedeflenen yeni bilim ölü doğdu (s.3).

* Muhammad Akram Khan, *İslam İktisadının Meseleleri: Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, (Eser orijinal adı: What is Wrong with Islamic Economics? Analysing the Present and Future Agenda, Çeviren: Sercan Karadoğan). İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, 450 sayfa, ISBN: 978-605-67900-9-6.

**Dr., Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, eyercicem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9863-5957

- İslam iktisadı çerçevesinde ortaya konulan görüşlerin çoğu, ana akım ekonominin İslami terminoloji ile ifadesi, ilgili dini emirlerin derlenmesi ve doğrulanamaz ya da yanlışlanamaz nitelikteki abartılı iddialardan oluşmaktadır (s.3).
- İslami finans kurumları, konvansiyonel bankaların yaptığı her şeyi kendilerinin de yapabileceğini göstermeye çalışıyorlar (s.4).
- Ayır bir bilim dalı oluşturmaktaki tüm samimi istek ve çabaya rağmen ortaya çıkan ürün ana akım ekonomiden çok farklı değildir (s.4).
- İslam iktisadının temelini oluşturan riba yasağının varlığı konusunda bir tereddüt yoksa da, ribanın anlamı ve günümüz uygulamaları konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Riba kavramının özgün ve ilk haliyle anlaşılması gerekmektedir (s.5).

Kitap “İslam İktisadı” başlıklı birinci kısımdaki yedi, “Riba Yasağı” başlıklı ikinci kısımdaki dokuz, “İslami Bankacılık ve Finans” başlıklı üçüncü kısımdaki altı ve “Günümüzde Zekat” başlıklı son kısımdaki bir olmak üzere toplam yirmi iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonuna eklenen ve temel İslam iktisadı kavramlarını içeren sözlük, konuya yabancı okuyuculara okumayı kolaylaştırıcı bir katkı yapacaktır.

Birinci kısmın ilk bölümünde İslam iktisadının gelişim aşamaları özetlenmekte, gelinen nokta çeşitli yönlerden değerlendirilmektedir. Yürütülen çalışmalar tanıtılırken karşılaşılan çeşitli sorunlara da değinilmektedir. Örneğin, iktisat eğitimi verilen üniversite programlarındaki derslerin çok büyük çoğunluğunu konvansiyonel iktisat ve finans dersleri oluştururken, kalan az sayıdaki ders de ağırlıklı olarak İslami finansla ilgilidir (s.13). İslam iktisadı dersleri için yeterli eğitim malzemesi de bulunmamakta, hatta yıllarca giderilmesi için çalışılan bir ders kitabı ihtiyacı hala devam etmektedir (s.14). Yazarın değindiği sorunlara bir başka örnek de dışarıdan bakıldığında sadece *faizsiz bankacılık* ve *zekât*tan oluştuğu izlenimi veren İslam iktisadı kapsamında faizin negatif etkilerini tartışan kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır (s.19). Yazar, yapılan çalışmaları, çoğunlukla teorik ve Müslüman ülkelerdeki gerçek hayat koşullarından kopuk olmakla eleştirmektedir (s.20). Çoğunluğu konvansiyonel iktisat eğitimi almış Müslüman ekonomistler, genel iktisat sisteminin dışında yeni bir dal geliştirmeye çalışmış olsalar da kurmaya çalıştıkları modelin gerçek dünyada var olmaması onları sınırlandırmıştır. Geliştirdikleri teori denenememiş ve bir model kurulamamıştır (s.10). İslam iktisadı alanında yapılan çoğu çalışma, konvansiyonel iktisadın ayet ve hadislerle süslenmiş yavan halidir. Bir bilim dalı olarak İslam iktisadının doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir hipotez, teori ve kanunlardan oluşması gerekir ama yapılanlar çoğunlukla buna uygun değildir. İdealize edilmiş yaşantısı olan bir İslam toplumunun var olmaması sonucu ortaya konulan düşüncelerin test edilememesi sebebiyle ileri sürülen görüşler teolojik düzlemde kalmakta, bir sosyal bilim zeminine taşınmamaktadır (s.5). Khan’a göre İslam iktisadının gelir ve servet dağılımı teorisi, kalkınma teorisi, makroekonomik ve mikroekonomik teorileri bulunmamaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde, konvansiyonel iktisat dışında ayrı ve yeni bir dal oluşturma gerekçeleri incelenmekte ve bu gerekçelerin yeterince inandırıcı ve güçlü olmadığı

savunulmaktadır. Khan'a göre her zaman varlığı iddia edilen diğer ekonomik sistemler ile İslam iktisadının farklılıkları yeterli delille ortaya konulamamıştır (s.5). Yazar, konvansiyonel sistemin varsayımlarına yapılan eleştirilerin çok yerinde olmadığını savunmakta, iddia edilenin aksine sosyal değerlerin konvansiyonel ekonomilerde de önemsendiğini (s.31) ve çok eleştirilen bireysel çıkar peşinde olmanın bencillik sayılmayabileceğini (s.33) buna örnek olarak vermektedir. Yazara göre Müslüman akademisyenlerin yaptığı önemli bir yanlışlık kapitalist sistem gibi gerçek bir durumu, İslami sistem gibi hipotetik bir durumla karşılaştırmaktır (s.36). Bu disiplini geliştirmek istiyorlarsa, yapmaları gereken teoloji alanından uzaklaşıp sosyal bilim ilkelerini benimsemektir (s.41).

Üçüncü bölümde İslam iktisadı tanımlanmakta, hedefleri, kapsamı ve konvansiyonel sistem ile ilişkisi incelenmekte, dördüncü bölümde ise İslam iktisadı çalışmalarında kullanılan metodoloji bilginin kaynağı, varsayımlar ve kullanılan araçlar gibi çeşitli yönleriyle tanıtılmaktadır. Yazar, araştırmacıların ilahi olanla insani olanı ayırt eden bir yaklaşımla hareket etmeleri gerektiğini, çünkü ilahi olanın verili ve değişmez olduğunu ve bunun da iktisadın değil ilahiyatın konusu olabileceğini savunmaktadır (s.69). Beşinci bölümde Kur'an'ın ekonomiye ilişkin hükümlerinden İslam iktisadı ilkeleri geliştirmeyi amaçlayan bir metodoloji önerilmekte ve bunun çeşitli örnek uygulamaları sunulmaktadır. Altıncı ve yedinci bölümlerde genel iktisadi yaklaşımın ahlaki bir çerçeveye oturtulmasının gerekliliği anlatılmakta ve bunun yapılabilmesi için bir yöntem önerilerek, *Kur'ani Refah ve Sefalet Yasası* tanıtılmaktadır. Khan Müslüman ekonomistlerin İslam iktisadının, manevi boyutu olan bir tür kapitalizm olduğunu yeterince vurgulamadıklarını (s.5) düşünmektedir. Bu çerçevede, insanları hem bu dünyada, hem de ahirette felaha kavuşturacak olan bir sistemin olabilirliğini tartışarak *manevi kapitalizm* adını verdiği bir sistem tanımlanmaktadır.

Riba yasağı ve ilgili konular ikinci kısmı oluşturan dokuz bölümde ele alınmaktadır. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta faiz yasağının tarih içindeki değişimi ve bu değişimin İslami düşüncedeki riba yasağında ne ölçüde gerçekleştiği sekizinci bölümde özetlenmekte, dokuzuncu bölümde riba yasağının temelini oluşturan ayet ve hadisler sunulmaktadır. Bu yapılırken, yazarın, ribanın dinen yasak olduğunda şüphe olmadığı halde gerek fıkhi hüküm düzeyinde ve gerekse İslam pratiğinde riba içeren işlemleri yapanlara dünyevi bir ceza tanımlanmamış olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir (s.130).

Onuncu bölümde verilen ana akım İslam iktisadındaki riba tanımının kaynağını oluşturan geleneksel fıkhi yorumun geniş bir değerlendirmesi on birinci bölümde yapılmaktadır. Yazar, faizin yasak olmasının sebebi olarak ileri sürülen adaletsizliğe yol açması, bedava yaşamaya imkân vermesi, sömürü aracı olması, üretken olmaması, işsizliğe sebep olması, gelir dağılımını bozması ve ekonomik istikrarsızlığa yol açması gibi gerekçeleri incelemekte, bu konularda yapılan değerlendirmeleri çeşitli yönlerden eleştirmektedir.

Geleneksel riba yorumundan ayrılan ve yazarın *modernist düşünce* olarak tanımlandığı çeşitli yaklaşımlar on ikinci bölümde ele alınmakta, ribaya ilişkin tartışma konuları ile çözüm

bekleyen sorunlar on üçüncü ve on dördüncü bölümlerde özetlenmektedir. Yazar, İslami finansın en çok kullandığı araçların dayanağını oluşturan peşin ve vadeli fiyatlar arasındaki farkın nasıl meşru görülebildiğinin açıklanmasına ihtiyaç olduğunu vurgulamakta, bu farkın genel iktisadi yaklaşımda faiz olduğunu belirtmektedir (s.188). Khan, benzer şekilde, ribanın geleneksel yorumunla çözülemeyecek alacakların iskontosu, paranın zaman değeri, erken ödemede borç indirimi, borcun geri ödenmesindeki gecikmenin cezası, teminatlar ve benzeri birçok sorunlu alanı gündeme getirmektedir.

On beşinci bölümde, Müslüman âlimler arasında ticari faiz yasağı konusunda bir mutabakat olduğu iddiasının doğru olmadığı anlatılmakta, İslam tarihinde gerçekleşen faiz temelli sayılabilecek uygulamalara örnekler verilmektedir. Yazar, bugünkü Müslümanların mevcut İslami finans kuruluşlarının İslamiliğinden yaygın şekilde şüphe duyduğunu, bu kuruluşların “karsız, riskli, ihtiyatsız ve külfetli” (s.210) olabileceğini düşündüklerini, zira yaygın beklentinin aksine kâr-zarar ortaklığı araçlarının çok az kullanıldığını (s.211) ileri sürmektedir.

Riba yasağını işleyen ikinci kısmın sonunda, on altıncı bölümde, mevcut riba yorumunun gözden geçirilmesine ihtiyaç olduğu çeşitli faiz kullanım alanlarından verilen örneklerle anlatılmakta, faiz türlerinin tümünün riba olmadığı şeklindeki ribanın özgün anlamına dönmek gerektiği savunulmaktadır (s.228).

Üçüncü kısımda İslami bankacılık ve finansın oldukça detaylı bir incelemesi yapılmaktadır. On yedinci bölümde, farklı İslami bankacılık modelleri ve İslami finans sektöründe kullanılan araçlar tanıtılmaktadır. Yazar, sıklıkla, tanıttığı araçların çalışma şeklinin konvansiyonel bankacılıktakilerden bir farkı olup olmadığını sormaktadır. Hatta kullanılan bazı araçların, konvansiyonel sistemdekilerle farklı mahiyette olmadığı halde daha maliyetli olduğunu iddia etmekte (s.249), buna konut finansmanı alanından (s.241) örnek vermektedir.

On sekizinci bölümde, İslam iktisadında faizli uygulamalara alternatif olarak en fazla değinilen ancak oldukça az kullanılan kâr-zarar ortaklığına dayalı araçların ciddiyetle ele alınması gereken sorunlarını incelenmektedir. On dokuzuncu bölümde, çeşitli ülkelerdeki İslami bankacılık ve finans uygulamaları, tarih, büyüklük, kullandıkları araçlar ve yasal düzenlemeler gibi çeşitli yönlerden tanıtılmakta, ilgili uluslararası kuruluşlar hakkında bilgi verilmektedir.

Yazar, kitabın en büyük kısmını İslami bankacılık ve finans alanında kullanılan hukuki hileleri (*hiyel*) incelediği yirminci bölüme ayırmaktadır. Bu bölümde, konvansiyonel bankacılık ve finans alanında yapılan neredeyse tüm işlemlerin benzerlerini İslami bankacılık bünyesinde de yapmayı sağlayan yöntemler tasnif edilmekte ve işlem ayrıntısında özetlenmekte; bazılarının önemli itirazların olduğu bu yöntemlerin ne şekilde meşrulaştırıldığı açıklanmaktadır. Bu bölüm İslami finans sektörünün mümkün olan her türlü finansal aracı kullanma çabası içinde olduğunu göstermektedir. Khan, önceleri çeşitli zorunluluklar sebebiyle izin verilen konvansiyonel finans sisteminin kiler benzeyen araçların kullanımının zamanla azalacağı ve faizli yöntemlerden uzaklaşılacağı beklendiği

halde, bugün tam tersine İslami finans kurumlarının diğerlerine daha çok benzeyerek onlarla rekabet etmeye çalıştığını ileri süren Taqî Usmani'den alıntı yapmaktadır (s.367). Yazar, riba tanımı doğru yapılmış olsaydı bütün bu hilelere ihtiyaç duyulmayacağını düşünmektedir (s.367). Ona göre bu yapılmadığı için Müslüman ekonomistler faizi ortadan kaldıramayıp, gizlenmiş şekilde faizi koruyan, daha yüksek masraf, daha büyük risk ve daha fazla verimsizlik içeren bir riyakârlıkla hareket eden İslami finans sektörünün oluşturulmasına destek vermişlerdir (s.368).

Yirmi birinci bölümde, İslami sigorta (*tekaful*) ele alınmakta, konvansiyonel sigorta ile farkları ortaya konulmakta ve çeşitli uygulama modelleri tanıtılmaktadır. Yazar, tekaful sistemine ilişkin çözüm bekleyen sorunları sıralamakta ve kullanılmakta olan tekaful uygulamalarından örnekler vermektedir.

Kitabın tek bölümden oluşan son kısmında günümüz zekat uygulamalarına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Zekât kurumunun geleneksel yorumu tanıtılmakta, eskiden var olamayıp son dönemlerde ortaya çıkan yeni gelir ve servet türlerinin bu kapsamda nasıl ele alındığı incelenmektedir. Yazar, birçok açıdan benzersiz olan zekât sisteminin İslam'ın ilk dönemlerindeki şekilde işletilmesi ısrarının, sistemi günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılamada etkisiz hale getirdiğini ve bu konunun yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır (s.5). Ona göre, gerek nisab miktarı ve gerekse zekât oranı yönüyle eski sistemin uygulanmaya devam edilmesi zekâtın amacına uygun değildir. Yazar, bu çerçevede, mevcut uygulamaların ortaya çıkardığı çelişkili ve adil olamayan durumlara örnekler vermekte ve zekâtın amacına uygun şekilde varlığını sürdürmesini sağlayacak bir düzenleme önermektedir.

Khan, kitapta ele aldığı konuların neredeyse tamamında, ayrıntılı şekilde ilgili literatüre değinmekte ve birçok yerde alıntılar yapmaktadır. Bu yaklaşım, kitabın kaynakçasına, yazıldığı zamana kadarki tüm İslam iktisadı literatürünün bibliyografyası olma niteliği kazandırmaktadır.

Kitap gerek kapsamı ve gerekse konuyu ele alış yönüyle, İslam iktisadı ve finansı alanında eğitim, araştırma, uygulama, danışmanlık ve düzenleme faaliyeti yürüten tüm ilgililere hitap etmektedir. Kitapta İslam iktisadına ilişkin akla gelebilecek konuların tamamı gerek teori ve gerekse uygulama yönüyle ele alınmış, her bir değerlendirme başlığına ilişkin sorunlar ortaya konulmuş, bunlarla ilgili tartışma ve farklı görüşler özetlenmiş ve bazı sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Kitap, İslam iktisadının ne ve nelerle ilgili olduğunu öğrenmek isteyen ortalama okuyucunun da, ilgili herhangi bir alandaki tartışmalardan haberdar olmak isteyen profesyonellerin de ilgisini çekebilecek bir kapsam ve içeriğe sahiptir. Özellikle konunun uzmanlarının, katılıp katılmamalarından bağımsız olarak, yazarın kitapta ortaya koyduğu görüş ve eleştirilerden haberdar olmaları önem taşımaktadır. Zira ayıkırı görüşlerin uygun şekilde ele alınması, bu alandaki sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Chapra, M. U. (2000). Is it necessary to have Islamic economics? *The Journal of Socio-Economics*, 29(1), 21–37.
- Ghazanfar, S. M., & Islahi, A. A. (2003). Explorations in medieval Arab-Islamic economic thought—Some aspects of Ibn Taimiyah’s economics. In S. M. Ghazanfar (Ed.), *Medieval Islamic economic thought—Filling the Great Gap in European economics* (pp. 53–71). RoutledgeCurzon.
- Khan, M. A. (1994). *An introduction to Islamic economics*. Islamabad: International Institute of Islamic Thought.
- Khan, M. A. (1998). *Islamic Economics: An Annotated Bibliography (vol 3)*, International Institute of Islamic Economics. International Islamic University, Islamabad: IRI Press.
- Khan, M. A. (2003). *Islamic economics and finance: A glossary*. Routledge.
- Khan, M. A. (2013). *What is wrong with islamic economics? Analysing the present state and future agenda*. UK: Edward Elgar.
- Khan, M. A. (2017). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Khan, M. A. (2018). *İslam İktisadının Meseleleri: Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi* (S. Karadoğan, Trans.). İstanbul: İktisat Yayınları.